

Олена Зимомря, к. філол. н., доц. (Ужгород)

УДК 821.511.141 – 3.09 «19»

ББК 83.3 (4) 2

Жанрово-тематичне розмаїття творчості Дюли Йіеша

У статті висвітлюються шляхи образно-стильового наповнення жанрових різновидів і модифікацій в угорському письменстві ХХ століття на матеріалі прози Дюли Йіеша та Ласла Балли.

Ключові слова: творчість Дюли Йіеша, художня спадщина Ласла Балли, проза, жанр, традиція, новаторство.

In the article is made an attempt to expose the ways of imagery-stilistic filling of genre varieties and modifications in Hungarian writing of 20th century in prose material of Gyula Illyés and László Ballá.

Key words: Illyés Gyulla's works, artistic heritage of László Ballá, prose, genre, tradition, innovation.

Для різножанрових творчих пошуків Дюли Йіеша (1902 – 1983), власне, як однієї з найбільш визначних постатей в угорському письменстві ХХ століття, характерний напрочуд багатий художній і стилістичний потенціал. Йому належить вагомий внесок в образно-стильове наповнення жанрових різновидів і модифікацій. Їхні ознаки примітні у здобутках Д. Йіеша як поета, прозаїка, драматурга, публіциста.

В Україні творчість угорського митця досі залишається маловивченою. У цьому зв'язку доцільно підкреслити: об'єктивне сприйняття оригіналу характерне для перекладацького досвіду Ю. Шкробинця (1928 – 2001). Так, глибоке знання текстових структур як мовою першотвору, так і мовою мети, властиве для його перекладу роману «Puszták nére» («Народжені в пустях», 1958) Д. Йіеша. Вагомий внесок у справу ознайомлення українського реципієнта з мистецьким набутком Д. Йіеша належить також І. Мегелі. З-під його пера як перекладача, зокрема, з'явилися окремими виданнями українськомовні інтерпретації повістей Ласла Балли («Зойк мідної пластини»), Ференца Мора («Чарівний

кожушок»), оповідань Ференца Молнара («Розкрадачі вугілля»), Лайоша Нодя («У травні 1919 року»), Дюлі Ййеша («Фатальне «Ф»»), романів Анни Йокаї («Дебет – кредит», у співавторстві з Миколою Лембаком), Імре Добозі (у співавторстві з Севіром Нікіташенком) та ін. Однак, проблема жанрової специфіки прози Д. Ййеша в українському літературознавстві досі залишається нерозкритим.

Мета статті полягає в окресленні жанрових особливостей прози Д. Ййеша. У жанровому плані проза Д. Ййеша постає самобутнім явищем. Вона містить оригінальне поєднання документального та художнього начал. Власне, значну роль автор відводить у своїх текстах саме документальним свідченням, що дає підстави увиразнювати сполуку широких прозових полотен зі соціографічними нарисами, мемуарами. Це впливає і на сюжетно-композиційну організацію творів. Крім цього, у творчості Д. Ййеша можна виокремити низку жанротвірних мотивів. Йдеться передусім про мотив пам'яті.

Романи «Рання весна» («Kora tavasz», 1941), «Гунни в Парижі» («Hunok Párisban», 1946) Д. Ййеша слугують ілюстрацією так званої «особистісної епопеї» (І. Бернштейн), в якій суперечки героїв та авторські роздуми про сенс історії, життя чи мистецтва мають не менш важливе значення, ніж епічна дія та психологічний аналіз. У свою чергу, твір «Народжені в пустах» доцільно маркувати як зразок соціографічного письма. Названий роман написаний у формі сповіді. Тут превалує нарація від «Я-особи», що цілеспрямовано провадить до глибинного осмислення власної поведінки. Звідси – аргументи на користь проведення паралелей з романом виховання, становлення якого припало на епоху Просвітництва. Як і в кращих його взірцях, у творах Д. Ййеша стрижневим є зображення психологічного, морального й соціального формування особистості протагоніста.

Спроектowana контекстуальна сутність спонукає до широких узагальнень, продиктовані прочитанням прози Д. Ййеша. Так, приміром, Алмош Чонгар у своїй художній творчості завжди залишався вірним своєму кредо, коли, як відзначив М. Зимомря, «майже в кожному творі мовою Гете вводить у світ німецького читача реалії з життя народів карпатського ареалу» [Зимомря 1992: 77]. Це кредо зримо проступає в таких зразках автобіографічного письма, як «В устах тисяча мов: сповідь мінливого життя» («Mit

tausend Zungen: Beichte eines wechselvollen Lebens», 1984), «Як діва стала тільцем: прокляття й благословення одного століття» («Wie die Jungfrau zum Stier wurde: Fluch und Segen eines Jahrhunderts», 2006), а також у збірці малої прози «Я кохаю тебе по-угорськи» («Ich liebe dich auf ungarisch», 2008). На особливу увагу заслуговують достовірні документальні ілюстрації, що органічно вкрапані в текстові структури [Neubert 1985: 7]. Сповідальні мотиви набувають тут глибокого естетичного смислу, висвітлюючи специфіку міжнаціональної взаємодії, зокрема, в Закарпатті.

У цьому зв'язку напрошується ще одне зіставлення прози Д. Йеша, а саме з художніми досягненнями закарпатського угорськомовного письменника Ласла Балли (1927 – 2010). У його романах має місце спроба інтерпретації й певною мірою корекції фактів власної біографії: ще раз пройти зупинками свого життя на відстані часу. У цьому сенсі окрему роль відіграють так звані однозначні деталі, які надають образам «сміслову гнучкість» [Ткачук 2007: 131]. Вони в'яжуться в одну парадигму художнього пізнання, приміром, світу «дитинства», «молодості». Цілісність деталізованих сповідей забезпечується «обрамлювальною формою» [Pál 1990: 131] романів. Особливе значення має той факт, що письменник відкрито змальовує власну долю [Mezey 1995: 101]. Водночас застосування техніки зміни часових площин дає можливість авторові проводити місток між сучасним, минулим, а також майбутнім. Так, у романі «Зустрінуться в неосяжності» мають місце містичні сцени, де героєві Бейлі Герлоці в ситуаціях екзистенціальної загрози на поміч приходять привид його батька. Цей механізм психологічного захисту породжує своєрідні візії: «За мить ворухну зап'ястям: руки переростають у крила, а я вирушаю, щоб зустрітися у майбутті» [Balla 1994: 319]. До речі, А. Чонгар, який народився 6 вересня 1920 року в Ужгороді, був гімназійним учителем Л. Балли. Він дав йому ґрунтовні знання з німецької та латинської мов. Примітно, що до шістдесятиріччя свого колишнього учня у берлінській газеті «Зоннтаг» («Sonntag») 1987 року з'явився прихильний відгук А. Чонгара, в якому він окреслив Л. Баллу «засновником угорської літератури в Карпатській Україні» [Csongar 1987: 2]. Тут доводиться з прикрістю констатувати: єдиною спробою монографічного дослідження художнього доробку письменника досі залишається студія

«Окреслення чину. Самобутність починань угорської літератури у Закарпатті другої половини двадцятого століття» («Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében», 2003) [Penkófer 2003] Яноша Пенкофера. Особливості художньої світобудови Л. Балли угорський літературознавець контекстуально висвітлив на тлі досягнень Гейзи Фодора, Вілмоша Ковача, Магди Фюзеші, Кароя Балли, Золтана Мігая Нодя, Ласла Варі. Дослідник слушно підкреслив типологічну спорідненість їхньої творчості з материковою угорською літературою, у тім числі з доробком Д. Йеша. «Було б кроком супроти природного життєвого процесу, – дійшов висновку Я. Пенкофер, – якщо б відсувати на другорядний план твори закарпатських письменників. Вони свідчать про їхню роль у культурному житті цього регіону, де упродовж століть сформовані власні, невід’ємні традиції» [Penkófer 2003: 6]. Поява книжки Я. Пенкофера демонструє предметне зацікавлення з боку угорських критиків творчими досягненнями та устремліннями закарпатських угорськомовних авторів загалом та спадщиною Л. Балли – зокрема. Це – свідчення того, що він став помітним явищем художнього процесу не тільки в Україні, але й в Угорщині.

Ефект дієвості угорського письменства зберігає контекстуальну суголосність запитам гуманітарних наук ХХІ ст. з огляду на вагомість художньо-естетичного осмислення питань міжнаціональних літературних контактів, наступності досвіду та взаємодії традиції й новаторства. Низка новаторських рис у творчості Д. Йеша проступає у романі «Пажі Беатріче» («Beatrice argódjai», 1979). При аналізі твору впадає в око його чітка й послідовна орієнтація на літературознавство, коли автор свідомо втілює в тексті подвійну позицію – від творця, з одного боку, та дослідника – з іншого. Д. Йеш включає в роман таку складову, як літературознавчий аналіз власного тексту [Гусев 1980: 17]. Усі стрижневі проблеми твору розглядаються крізь призму художньої літератури. Ця особливість – суттєвий елемент атмосфери тієї епохи, в якій судилося жити Д. Йешу. Такий хід пояснюється прагненням угорського письменника до самоосмислення. Приміряючи на себе роль літературознавця всередині свого тексту, автор відходить від позиції всевідаючого наратора. Це породжує підґрунтя для ведення гри з критикою. Її імпульси закладені також

у композиції роману, який справляє враження певної моделі, відтвореної в пам'яті. Відтак і переміщення героя у часі та просторі визначається властивостями пам'яті автора, що зумовлює відсутність послідовного сюжету у романі «Пажі Беатриче». Натомість у реципієнта виникає відчуття занурення в інтригу, фіктивність якої підкреслюється її другорядністю в сюжеті. Адже на першому плані – осмислення події з боку дійових осіб.

Як уже наголошувалось, у творах Д. Йеша втілений складний синтез документальних і художніх елементів. Примітна деталь: митець проводить чітко розмежування між текстами документального та художнього плану. Це демонструють авторські жанрові маркування. Вони служать сигналом для розрізнення документального та художнього текстів; в останньому документалізм застосовано на рівні мистецького прийому.

Література:

Бернштейн 1982: Бернштейн И. А. Эпос обновления жизни : Роман в литературе социалистических стран 60-70-х годов / И. А. Бернштейн. – М. : Советский писатель, 1982. – 342 с.; *Гусев 1980*: Гусев Ю. П. Ийеш Дюла. Пажи Беатриче / Ю. П. Гусев // Современная художественная литература за рубежом. – 1980. – С. 16–18; *Затонский 1973*: Затонский Д. В. Искусство романа и XX век / Д. В. Затонский. – М. : Художественная литература, 1973. – 536 с.; *Зимомря 1992*: Зимомря М. Життя на сторінках однієї книги / М. Зимомря // Acta Hungarica, 1990. – Ужгород, 1992. – С. 77–79; *Ткачук 2007*: Ткачук М. П. Наративні моделі українського письменства / М. П. Ткачук. – Тернопіль: Медобори, 2007. – 463 с.; *Balla 1994*: Balla L. A végtelenben találkoznak / László Balla. – Budapest : Háttér Kiadó, 1994. – 320 p.; *Csongar 1987*: Csongar A. Laszlo Balla. Zu : Sowjet-ungarische Literatur in der Karpato-Ukraine / Almos Csongar // Sonntag. – Berlin, 1987. – Nr. 34. – S. 2; *Illyés 1981*: Illyés Gy. Beatrice apródjai / Gyula Illyés. – Budapest : Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981. – 621 p.; *Mezey 1995*: Mezey L. M. Kárpátaljai sorstílógia / László Miklós Mezey // Hítel. – 1995. – Június. – Nr. 6. – P. 101–102; *Neubert 1985*: Neubert W. Mit tausend Zungen. Eine Autobiographie im Verlag der Nation / Werner Neubert // Berliner Zeitung. – 1985. – 19. April. – Freitag. – S. 7; *Pál 1990*: Pál G. A magyar irodalom Kárpátalján, 1945–1990 / Pál György. – Nyíregyháza : Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár Kiadója, 1990. – 242 p.; *Penkófer 2003*: Penkófer J. Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében / János Penkófer. – Budapest : Magyar Napló Kiadó, 2003. – 293 p.

В статье раскрыты пути образно-стилевого наполнения жанровых разновидностей и модификаций в венгерской литературе XX